

رویکرد برنامه‌ی مطالعات اجتماعی تربیتی - اجتماعی و تلفیقی است

نورمحمد خادمی فرد

گفت‌وگو با دکتر ناهید فلاحیان مسئول گروه مطالعات اجتماعی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی

اشاره

دکتر ناهید فلاحیان، عضو هیئت علمی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی و فارغ‌التحصیل دکتری جغرافیا از دانشگاه تهران است و سابقه‌ی تدریس جغرافیا در مقاطع گوناگون از دبیرستان تا دانشگاه را دارد. وی علاوه بر مسئولیت فعلی، با کمیسیون آموزش جغرافیایی اتحادیه‌ی بین‌المللی جغرافی دانان جهان IGU و ژورنال بین‌المللی این کمیسیون در زمینه‌ی آموزش جغرافیا و مطالعات محیطی و اجتماعی همکاری می‌کند. با دکتر فلاحیان در زمینه‌ی کتاب جدید تألیف مطالعات اجتماعی پایه‌ی ششم گفت‌وگویی انجام داده‌ایم که در پی می‌آید.

* پایه‌ی ششم، پایه‌ی جدیدی است. آیا مفاهیم کتاب مطالعات اجتماعی در استمرار کتاب‌های تاریخ، جغرافیا و مدنی پایه‌ی پنجم است یا ویژگی مستقلی دارد؟

* از چند سال قبل برنامه‌ی مطالعات اجتماعی تغییر کرد و راهنمای برنامه‌ی جدیدی برای مطالعات اجتماعی دوره‌ی ابتدایی و متوسطه‌ی اول نوشته شد. کار زیادی روی این راهنما انجام گرفت؛ از پژوهش‌های تطبیقی گرفته تا برگزاری کارگاه آموزشی و دعوت از استادان و صاحب‌منظران. سپس در چند مرحله اعتباربخشی درون‌سازمانی و برون‌سازمانی شد و پژوهشی روی آن انجام گرفت. ما طی گردهمایی در باشگاه فرهنگیان تهران، این راهنما را به اطلاع دبیران و سرگروه‌های آموزشی دوره‌های ابتدایی و راهنمایی رساندیم. سپس بحث برنامه‌ی درسی ملی مطرح شد. بنابراین، راهنما را با برنامه‌ی درسی ملی هم‌سو کردیم. پس مطالعات اجتماعی و تغییر و تحولات آن صرفاً مربوط به تأسیس پایه‌ی ششم نیست.

مباحث این کتاب مستقل است اما مباحثی که دانش‌آموزان در پایه‌های پایین‌تر خوانده‌اند هم مدنظر قرار گرفته است. البته رویکرد کتاب تغییر یافته است. ما در مطالعات اجتماعی دوره‌های ابتدایی و متوسطه‌ی اول به صورت تلفیقی عمل می‌کنیم و دیگر سه بخش مجزا از هم نداریم. با وجود این، درجه‌ی ضعیفی از تلفیق را به کار برده‌ایم؛ به طوری که جغرافیا، تاریخ و موضوعات اجتماعی، اقتصادی و... کاملاً در هم مستحیل نشده‌اند.

* مهم‌ترین ویژگی‌های این کتاب چیست؟

* ویژگی‌های کتاب مطالعات اجتماعی ششم، به صورت لحظه‌ای و یک‌باره خلق نشده‌اند بلکه از بطن راهنمای برنامه‌ای که منطبق با برنامه‌ی درسی ملی است، درآمده‌اند.

این کتاب «رویکرد تربیتی - اجتماعی و تلفیقی» دارد. برای مثال در بحث پوشاک به این موارد پرداخته‌ایم: رابطه‌ی پوشاک با آب‌وهوا، تحولات آن در طول تاریخ، پوشاک و حجاب، فرایند تولید در گذشته و حال، خرید پوشاک، بودجه، پس‌انداز و... البته بعضی از موضوعات بنا به ماهیت خود، توان بیشتری برای حمل یکی از رشته‌ها و مفاهیم آن دارند. برای مثال، وقتی ما بحث کشاورزی در ایران را مطرح می‌کنیم، بیشتر بار جغرافیایی دارد؛ اگرچه به اقتصاد هم پرداخته است. ما در راهنمای برنامه‌ی جدید مطالعات اجتماعی دیگر نمی‌گوییم تاریخ، جغرافیا، مدنی بلکه می‌گوییم پنج حوزه‌ی موضوعی داریم: «فضا و مکان؛ زمان، تداوم و تغییر؛ منابع و فعالیت‌های اقتصادی؛ فرهنگ و هویت و نظام اجتماعی». هر کدام از این‌ها ناظر به یک، دو یا چند رشته است. مفاهیم کلیدی این پنج حوزه بنا به ظرفیتی که تم‌ها یا مضمون‌ها دارند، در هم‌دیگر تلفیق می‌شوند. این کار باعث می‌شود که دانش‌آموز به ابعاد مختلف یک موضوع توجه کند. در گذشته، مباحث جغرافیایی و تاریخی محض مطرح می‌شد؛ در حالی که در کتاب جدید به‌منظور آماده کردن افرادی شایسته برای زندگی در جامعه، سعی کرده‌ایم این مباحث را با زندگی امروز

دانش‌آموز و مهارت‌های زندگی پیوند دهیم و موضوعات تربیت اجتماعی را پربارتر کنیم. برای مثال، در موضوع پوشاک، انتخاب و خرید لباس و در موضوع کشاورزی، کمک به گرسنگان و صرفه‌جویی در مصرف غذا مطرح می‌شود. تصمیم‌گیری، مهارت «نه» گفتن و ویژگی‌های انتخاب دوست را در اجتماعی مطرح کرده‌ایم. در مبحث دفاع مقدس از طریق فعالیت‌هایی، دانش‌آموزان را با ضرورت‌های دفاع از میهن آشنا کرده‌ایم.

ویژگی دیگر در ارتباط با تاریخ است. در گذشته محور تاریخ، مطالعه‌ی سلسله‌ی حکومت‌ها بود. ما دانش‌آموزان را به سرعت از رویدادهای زیادی عبور می‌دادیم؛ بدون این که اجازه‌ی غور و بررسی، تفکر و تأمل به آن‌ها بدهیم. در حالی که تاریخ ابعاد مختلفی دارد؛ از جمله تاریخ سیاسی، تحولات اجتماعی، تحولات اقتصادی و فرهنگ و هنر.

درس «سفری به اصفهان» را به این دلیل انتخاب کرده‌ایم که دانش‌آموزان را با ملارک و شواهد تاریخی آشنا کنیم. از آن‌ها خواسته‌ایم که مثلاً عکس مسجد شیخ لطف‌الله‌زاده را با مسجد امام مقایسه کنند یا بگویند در کاشی‌کاری‌ها چه چیزهایی می‌بینند. دانش‌آموزان را با نقشه‌های گردشگری و موقعیت آثار تاریخی آشنا کرده‌ایم. وقتی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی را مطرح کرده‌ایم، از دانش‌آموزان خواسته‌ایم که دلایل شکوفایی فرهنگی را دسته‌بندی کنند. در بحث تاریخ معاصر، زندگی‌نامه‌ی افرادی را که با استعمار مبارزه کرده‌اند، داده‌ایم ولی خواسته‌ایم که دانش‌آموزان

شاید اعتراض می‌شد که شما بسته‌ی آموزشی را نادیده گرفته‌اید. ما در مقدمه‌ی کتاب نوشته‌ایم که فعلاً به این لوگوها توجه نکنید. بسته‌ی آموزشی سه رکن اصلی دارد که عبارت‌اند از: کتاب درسی، کتاب کار و راهنمای تدریس. این سه مورد تولید شده‌اند. سایر اجزای بسته نیز تا سال آینده تهیه خواهد شد.

* برای تدریس این کتاب، آموزگاران باید دارای چه صلاحیت‌هایی باشند؟

* فکر می‌کنم که باید خیلی بیش از این در تربیت معلم سرمایه‌گذاری کنیم. متأسفانه وقتی کتاب جدیدی بیرون می‌آید، مؤلف و برنامه‌ریز باید خیلی تلاش کند تا این برنامه‌ی جدید را به معلمان آموزش دهد. در حالی که اگر معلمان از نظر صلاحیت‌های حرفه‌ای، تخصصی و عمومی، خوب تربیت شده باشند، مشکل چندان نخواهیم داشت. اگر معلمان الفبای مطالعات اجتماعی، نقشه، نقشه‌خوانی، مهارت‌های کاوشگری و... را بلد باشند، به راحتی می‌توانند تدریس کنند. مشکل ما این است که بعضی از معلمان، آموزش‌های پایه‌ای لازم را ندیده‌اند، معلم اگر معلم باشد، خودش بسته‌ی آموزشی تولید می‌کند. در بعضی از کشورهای توسعه‌یافته به معلم کتاب درسی نمی‌دهند بلکه سرفصل‌ها را می‌دهند و معلم خودش باید تولید محتوا کند. ما کتاب را می‌دهیم، راهنمای معلم را می‌دهیم، آموزش هم می‌دهیم؛ باز هم معلم می‌گوید چه چیزی می‌خواهید به من بدهید! اگر معلمی دوره‌ی آموزش مطالعات اجتماعی را به خوبی طی کند، معلم هر پایه یا مقطعی که باشد و

داریم که با تلفن همراه از یک موضوع اجتماعی یا آثار تاریخی فیلم می‌گیرند و آن را در کلاس نمایش می‌دهند. بنابراین، تهیه‌ی یک بخش از بسته‌ی آموزشی به‌عهده‌ی معلم و مدرسه است. مدرسه باید کم‌دی را به این کار اختصاص دهد. مثلاً برای درس مطالعات اجتماعی، کره‌ی جغرافیایی، نقشه، سنگ، آلبوم‌های عکس و چیزهایی از این قبیل را در آن کم‌د بگذارند و استفاده کنند. بخشی از بسته را هم استان‌ها باید با توجه به شرایط بومی، خودشان تولید کنند. برای مثال، ما در درس اوقات فراغت گفته‌ایم که چه مکان‌هایی در این زمینه در شهر و منطقه‌ی شما وجود دارد. استان‌ها می‌توانند تصویرهایی از مناطق سیاحتی و زیارتی خود را که شناخت آن‌ها برای نوجوانان لازم است، به شکل پوستر به مدارس بفرستند.

تأمین بخشی دیگر از بسته‌های آموزشی به‌عهده‌ی دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی است. در کتاب لوگوهای گذاشته‌ایم که نشان‌دهنده‌ی نمایش فیلم و اسلاید است. با دفاتر مربوط هم تماس گرفته‌ایم که این موارد را تولید کنند. البته تهیه‌ی فیلم‌های آموزشی خوب و عکس، اسلاید و سایر عناصر بسته‌ی آموزشی از مرحله‌ی عقد قرارداد تا پایان، به گذراندن تشریفات اداری نیاز دارد. ما الان در شرایطی هستیم که با مشکلات اقتصادی روبه‌رویم و معلمان ما باید صبور باشند که این موارد نیز به دستشان برسد ولی کتاب به گونه‌ای نیست که نشود آن را بدون اجزای بسته‌ی آموزش تدریس کرد. باید اضافه‌کنم که اگر ما این لوگوها را نمی‌گذاشتیم،

این مطالب را حفظ کنند، بلکه آن‌ها را مطالعه و در کلاس بحث کنند. گفت‌وگوهایشان در این زمینه باشد که این شخصیت‌ها چه ویژگی‌های مشترک و چه عملکردی داشته‌اند چنین چیزی در آموزش‌های تاریخی ما سابقه ندارد.

یکی دیگر از ویژگی‌ها، «حضور دانش‌آموزان در کتاب» است. در کتاب‌های قبلی، عکسی از بچه‌ها دیده نمی‌شود و گویی کتاب برای بزرگسالان نوشته شده است ولی در جای‌جای کتاب مطالعات اجتماعی ششم، بچه‌ها حضور دارند. مثلاً اگر درس کشاورزی است، ما تصویر بچه‌ای را گذاشته‌ایم که میوه‌ای را در دستش گرفته است و می‌گوید: «من ترجیح می‌دهم میوه‌ی ایرانی استفاده کنم.»

ویژگی دیگر، «رویکرد کاوشگری» است. هر فصل با سؤالاتی شروع می‌شود و در پایان هر فصل هم سؤال داده‌ایم که به دانش‌آموزان بگویم پرونده‌ی موضوع بسته نمی‌شود؛ چون طرح سؤال و پرسشگری مقدمه‌ای برای یادگیری و کاوشگری است.

* درباره‌ی بسته‌ی آموزشی مطالعات اجتماعی پایه‌ی ششم هم توضیح دهید.

* معلمان ما از گذشته در واقع با اجزایی از بسته‌ی آموزشی به کلاس می‌رفتند. معلمانی بودند که روی مقوا نقشه می‌کشیدند و آن را به کلاس می‌بردند. معلمانی نیز آلبوم‌های عکس یا بریده‌ی روزنامه درست می‌کردند یا سنگ، فسیل و مواردی از این قبیل را جمع می‌کردند و به کلاس می‌بردند. الان هم معلمانی

هر کتاب یا سرفصلی که به او بدهند، می‌تواند تدریس کند؛ چون آن شایستگی‌ها را کسب کرده است. از جمله صلاحیت‌های معلمان برای تدریس مطالعات اجتماعی می‌توانم به این موارد اشاره کنم:

۱. الگو بودن. چون این کتاب با مهارت‌های زندگی عجین شده و رویکردی تربیتی و اجتماعی دارد. برای مثال معلمی که بی‌نظم است، نمی‌تواند آموزش نظم بدهد یا اگر عصبی باشد، نمی‌تواند صبوری، مشارکت و کار گروهی را یاد دهد. اگر در قضاوت‌هایش عجولانه عمل کند، نمی‌تواند به دانش‌آموزان قضاوت با تأمل را آموزش دهد.

۲. به‌روز بودن. چون مسائل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و محیطی هر روز در حال تغییر و تحول‌اند. برای مثال، معلم باید اطلاعات جامعی نسبت به کشاورزی داشته باشد، اگر هم ندارد باید به‌دست آورد. اگر در تاریخ اطلاعاتش کم است، مطالعات تاریخی انجام دهد.

۳. محیط‌شناسی. چون ما از معلمان درخواست کرده‌ایم که آموزش کتاب مطالعات اجتماعی را با شرایط محلی و بومی منطبق کنند. برای مثال، معلم باید از موزه‌ها، آثار تاریخی، اوضاع و احوال جغرافیایی، ویژگی‌های آب‌وهوایی، ویژگی‌های مکان‌های اوقات فراغت و آن‌چه در محیط اطرافش هست، اطلاع داشته باشد. حتی باید با موضوعات و مسائل تربیتی منطقه‌ی زندگی‌اش و خلأهایی که احیاناً وجود دارد، آشنا باشد.

اگر در منطقه‌ای یا مدرسه‌ای، یک عادت زشت بین دانش‌آموزان رایج است یا هنجارهای غلطی حتی در بین خانواده‌ها وجود دارد، معلم باید هم و غم خودش را صرف حل این مسائل کند. اگر در روستایی زندگی می‌کند که چاه آب یک خطر محسوب می‌شود، اول خطر افتادن در آن چاه آب را برای دانش‌آموزان بگوید.

۴. ارتباط با خانواده‌ها. توصیه می‌کنم که آموزگاران، حتماً در طول سال دست‌کم سه نوبت با خانواده‌ها جلسه بگذارند. چون تربیت اجتماعی را تنها مدرسه و معلمان نمی‌توانند انجام دهند. اگر نظم و همکاری به دانش‌آموزان آموزش داده شود ولی در خانه این موارد رعایت نشود، دانش‌آموز با دوگانگی تربیتی روبه‌رو می‌شود. معلمان باید به خانواده‌ها بگویند که چنین آموزشی می‌دهند و اولیا را هم با این آموزش‌ها هم‌گام کنند.

معلمان و سرگروه‌های آموزشی در صورت داشتن سؤال یا اشکالی در روند کارشان می‌توانند به پایگاه www.Socialstudies-dept.talif.sch.ir مراجعه کنند. هم‌چنین می‌توانند سؤالاتشان را از طریق شماره‌ی تلفن ۹-۸۸۸۳۱۱۶۱-۰۲۱ داخلی ۲۵۲ گروه مطالعات اجتماعی مطرح کنند.

* برای ارزش‌یابی محتوای این کتاب، معلمان باید چه مواردی را در نظر بگیرند؟

* از معلمان عزیز خواهش می‌کنم که به ارزش‌یابی

مستمر خیلی بها دهند و آن را به سؤال و جواب در کلاس یا امتحانات کتبی منحصر نکنند. کتاب مطالعات اجتماعی فعالیت‌محور است. نمی‌خواهیم معلم جداگانه تدریس کند و جداگانه از بچه‌ها فعالیت بخواهد بلکه فعالیت‌ها باید در حین تدریس انجام گیرند. اگر دانش‌آموزان درباره‌ی دوست‌یابی بحث می‌کنند، روی مقوا مطلبی را می‌نویسند، پوستری تهیه می‌کنند، یا کاربرگ‌های آخر کتاب را انجام می‌دهند، این‌ها همه نمره دارد.

معلمان در ارزش‌یابی‌های پایانی هم باید تغییر و تحولی به‌وجود آورند. سؤالات را به حیطه‌ی دانشی منحصر نکنند. می‌توانند ابتکاراتی هم داشته باشند. برای مثال، اطلاعات کشورهای پاکستان و افغانستان را بدهند و از دانش‌آموزان بخواهند شباهت‌های آن‌ها را دسته‌بندی کنند و در جدولی بنویسند. حتی می‌توانند برای اندازه‌گیری برخی از سطوح یادگیری، امتحانات کتاب‌باز داشته باشند. یعنی کتاب را به‌عنوان یک منبع اطلاعاتی در نظر بگیرند که دانش‌آموزان از طریق آن بتوانند فعالیت‌هایی را انجام دهند. البته دامنه و حدود و ثغور سؤالات باید معین باشد.

چیزی که به‌شدت معلمان را از آن منع می‌کنم، تدریس کتاب به‌صورت سؤال درآوردن و نوشتن آن‌ها در کتاب است. به آن‌ها توصیه می‌کنم که فعالیت‌های کتاب را به همان ترتیب و توالی‌ای که در کتاب آمده است، انجام دهند.

* اخیراً انجمن جغرافی دانان ایران اعلام کرده است، حذف تدریجی عنوان جغرافیا از فهرست نام کتاب‌های درسی موجب ناآشنایی دانش‌آموزان با هویت ملی کشورشان خواهد شد. تا چه اندازه با این دیدگاه موافقت می‌کنید؟ آیا واقعاً عنوان جغرافیا حذف شده است؟

* اعتراض انجمن جغرافی دانان وارد نیست. از سال‌ها قبل در دوره‌ی ابتدایی، جغرافیا، تاریخ و مدنی عنوان تعلیمات اجتماعی داشته است. در دوره‌ی راهنمایی نیز همین‌طور بود. اگر جدول ساعات درسی سایر کشورها در دوره‌ی ابتدایی را ببینید، نوشته‌اند: **Social Science** یا **Social Studies**. آن‌ها در این حوزه‌ی یادگیری، جغرافیا، تاریخ، مدنی یا **Citizenship Education** دارند.

حتی اگر در اینترنت اصطلاح **Social Studies Curriculum** یا برنامه‌ی درسی مطالعات اجتماعی را جست‌وجو کنیم، باز هم مباحث جغرافیا، تاریخ و مدنی در کنار هم آمده‌اند.

ما واژه‌ی جغرافیا یا تاریخ را از بین نبرده‌ایم. برای مثال، در دوره‌ی متوسطه‌ی اول (هفتم) وقتی دانش‌آموزان کتاب مطالعات اجتماعی را باز می‌کنند، این عنوان را می‌بینند: «چگونه جغرافیا مطالعه کنیم؟» در بعضی از کشورهای دنیا اسم کتاب‌ها الزاماً اسم برنامه‌ی درسی نیست. مثلاً ممکن است اسم یک کتاب «محیط ما» یا «زندگی در شهر» باشد. عده‌ای پیشنهاد کردند اسم این کتاب‌ها را ایران‌شناسی بگذاریم ولی چون در آن‌ها به کشورهای همسایه، خاورمیانه و جغرافیای اروپا هم پرداخته‌ایم، این کار مقدر نبود.

جغرافیا در حدی تلفیق نشده است که از بین برود. تمام مفاهیم، مهارت‌ها و نگرش‌های جغرافیایی که در کتاب‌های گذشته بود، در کتاب‌های جدید هم هست ولی به شکل کامل‌تر، جالب‌تر و جدیدتر. ما در برنامه‌ی جدید جغرافیا به موضوعاتی می‌پردازیم که در گذشته پرداخته نمی‌شد؛ مثلاً در کتاب ششم، نقشه‌ی گردشگری را مطرح کرده‌ایم و از دانش‌آموزان خواسته‌ایم روی نقشه‌های گردشگری فعالیت‌هایی انجام دهند. در اول متوسطه هم (هفتم) آشنایی با مقیاس نقشه و نقشه‌خوانی را ارائه کرده‌ایم.